

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.35>

АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ

Земко А.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Луцького національного технічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1969-1764>
femida20061@gmail.com*

Пахолюк А.М.,

*аспірант кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7860-1015>
anatolypaholyk@icloud.com*

Земко А.М., Пахолюк А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види.

Стаття присвячена науковому аналізу аграрних фінансових правовідносин та виокремленню їх видів. Встановлено, що норми права, які регулюють аграрні фінансові відносини, ґрунтуються на нормах фінансового права та повинні враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи при цьому власної специфіки.

Авторами висвітлено особливості аграрних фінансових правовідносин з урахуванням переліку наступних обставин. По-перше, особливості аграрного сектора, зокрема його сезонний характер. По-друге, особливостями правового статусу суб'єктів таких правовідносин (сільськогосподарських товаровиробників, Аграрної біржі, Аграрного фонду, Аграрного страхового пулу тощо). По-третє, наявність системи державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, сформованої на основі чинного аграрного законодавства. По-четверте, наявність спеціальних правових механізмів, які передбачають особливості страхування та кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки. Зроблено висновок, що особливості аграрних фінансових відносин виникають насамперед у процесі фінансової діяльності суб'єктів аграрних відносин.

Запропоновано авторське визначення аграрних фінансових правовідносин, згідно з яким це різновид майнових відносин, виражених у грошовій формі та врегульованих нормами аграрного та фінансового права, які виникають, змінюються та припиняються в процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Автори виокремлюють такі групи аграрних фінансових правовідносин: щодо формування, розподілу та використання відповідних майнових фондів юридичних осіб; кредит (у тому числі фінансовий лізинг); страхування; відносини з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки); інвестиції.

Ключові слова: аграрні фінансові правовідносини; державна фінансова підтримка; кредитні правовідносини; оподаткування сільськогосподарських товаровиробників; розрахункові правовідносини; сільськогосподарське виробництво; страхові правовідносини; фінансова система; фінансова діяльність сільськогосподарських товаровиробників.

Zemko A. M., Pakholiuk A. M. Agrarian financial legal relations: concepts and types.

The article is devoted to the scientific and theoretical analysis of agrarian financial legal relations and the selection of their types. It is established that the rules of law which governing agrarian financial relations are based on the rules of financial law and should take into account the peculiarities of agrarian relations, thus acquiring its own specifics.

Peculiarities of agrarian financial legal relations are highlighted, taking into account a list of the following circumstances. First, the features of the agricultural sector, including its seasonal nature. Secondly, the peculiarities of the legal status of the entities of such legal relations (agricultural producers, the Agrarian Exchange, the Agrarian Fund, the Agrarian Insurance Pool etc.). Third, the existence of a system of state financial support for agricultural producers, formed on the basis of agrarian legislation. Fourth, the existence of special legal mechanisms that provide for the specifics of insurance and lending to businesses in the agricultural sector of the economy. It is concluded that the peculiarities of agrarian financial relations are arisen primarily in the process of financial activities of the entities of agrarian relations.

The author's definition of agrarian financial legal relations is offered, according to it is a kind of property relations, expressed in monetary form and regulated by norms of agrarian and financial law, which arise, change and interrupt in the process of financial activity of agricultural producers. The following groups of agrarian financial legal relations are allocated: concerning formation, distribution and use of the corresponding property funds of legal entities; credit (including financial leasing); insurance; relations with the state and local budgets (regarding the payment of taxes and other obligatory payments and fees; receipt of state financial support); investment.

Key words: agrarian financial legal relations; state financial support; credit relations; taxation of agricultural producers; calculated legal relations; agricultural production; insurance legal relations; financial system; financial activity of agricultural producers.

Постановка проблеми. Сьогодні надходження від аграрного сектору економіки є одним із основних джерел наповнення Державного бюджету України. Крім того, як слушно зазначав В.І. Семчик, фінансова діяльність підприємств АПК спрямовується на створення фінансових ресурсів для виробничого і соціального розвитку, забезпечення зростання прибутків за рахунок капітальних вкладень, стимулювання і підвищення продуктивності праці, зменшення собівартості, поліпшення якості продукції та використання виробничих фондів [1, с. 97–98]. Тобто, вказаний вид діяльності забезпечує розвиток не тільки кожного сільськогосподарського товаровиробника, а й сільських територій в цілому. Відповідно виступає і одним із шляхів вирішення проблеми подолання бідності сільського населення, яка сьогодні є актуальною для світової спільноти (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» [2]). Водночас специфіка сільськогосподарського виробництва, яка пов'язана з його сезонністю і залежністю від природно-кліматичних умов, а також коливання цін на сільськогосподарську продукцію, вимагають постійної державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, а також створення сприятливого інвестиційного клімату у цій галузі. Зважаючи на вказане, дослідження аграрних фінансових правовідносин є особливо актуальним.

Аналіз основних досліджень та публікацій: Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці таких відомих науковців у галузі аграрного права, як В.М. Єрмоленко, І.І. Каракаш, В.В. Носік, В.І. Семчик, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, Т.Є. Харитонова, В.В. Янчук, В.З. Янчук.

Слід зазначити, що до кола їх наукових інтересів, насамперед, належить проблематика, пов'язана із характеристикою аграрних правовідносин. При цьому, в центрі уваги В.М. Єрмоленка перебували теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин. Що ж стосується безпосередньо аграрних фінансових правовідносин, то вони залишаються мало дослідженими. Це стосується виокремлення їх специфічних ознак, що дозволяють відмежувати такі правовідносини від фінансових і обґрунтувати необхідність їх включення до предмету аграрного права.

Під час дослідження аграрних фінансових правовідносин були використані також праці вчених у галузі фінансового права, зокрема: Л.К. Воронової, А.С. Нестеренко, О.П. Орлюк.

Формулювання мети статті. Мета даної статті полягає у здійсненні науково-теоретичного аналізу аграрних фінансових правовідносин, а також виокремленні їх видів.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що правова категорія «аграрні фінансові правовідносини» є складною, необхідним уявляється розглянути її складові частини. Адже зазначені правовідносини увібрали в себе ознаки як фінансових, так і аграрних правовідносин. Точніше, норми права, якими регулюються аграрні фінансові відносини, базуються на нормах фінансового права і мають враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи таким чином власної специфіки. Як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, аграрне право у своєму предметі охоплює не «штучно вилучені» з предметів інших галузей права (цивільного, земельного, трудового та адміністративного) відносини, а різновидові аграрні відносини, диференційовані за ознакою специ-

фіки сільськогосподарської діяльності, що вирізняє їх з поміж інших подібних видів суспільних відносин [3, с. 97-98].

Звернемося, насамперед, до з'ясування поняття, безпосередньо пов'язаного із функціонуванням фінансових відносин – категорії «фінансова система». Українські вчені – економісти розглядають її у двох аспектах: за внутрішньою будовою та організаційною структурою. За внутрішньою будовою – це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображують специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту. За організаційною будовою – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками [4, с. 13]. Для потреб цього дослідження важливим є визначити складові саме внутрішньої будови такої системи. В Економічній енциклопедії вказується, що фінансова система охоплює такі сфери і ланки: 1) фінанси суб'єктів господарювання – підприємств; 2) державні фінанси (бюджет держави, державні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних підприємств); 3) міжнародні фінанси (валютний ринок, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інституції); фінансовий ринок (ринки грошей і капіталів), а також відособлену ланку – страхування [5, с. 797]. До того ж, в економічній літературі пропонується виділяти не лише фінанси суб'єктів господарювання – підприємств, а й фізичних осіб (домогосподарств) [6, с. 93–95]. Вказана пропозиція, на наш погляд, є слушною. Адже вказана категорія осіб не охоплюється поняттям «суб'єкти господарювання». Так, за українським законодавством, домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (ст. 1 Закону України від 19 жовтня 2000 р. «Про Всеукраїнський перепис населення»).

Практично тотожним є розуміння фінансової системи у юридичній літературі. Так, до її складу пропонується включати дві групи самостійних сфер: 1) базові (публічні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання); 2) додаткові (міжнародні фінанси та фінансовий ринок), які мають складну структуру та складаються з ланок та фінансово-правових інститутів [7, с. 6]. На думку О.П. Орлюк, фінансова система складається з таких ланок: публічні державні і муніципальні фінанси; фінанси суб'єктів господарювання [8, с. 29-30], які взаємодіють з державним бюджетом шляхом сплати податків, інших обов'язкових платежів, бюджетного кредитування тощо. Крім того, пропонується відносити до її складу і різні форми кредиту (банківський і державний), страхування [9, с. 10; 10, с. 423]. Як уже зазначалося вище, з метою охоплення всіх складових такої системи, її слід доповнити і ланкою фінансів домогосподарств (фізичних осіб). Таким чином, фінансова система за своєю внутрішньою будовою має охоплювати всі види фінансових відносин, які забезпечують взаємодію різноманітного кола суб'єктів між собою і з відповідними органами держави, а також фінансовими установами. Така взаємодія відбувається у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (фондів грошових коштів) суб'єктів усіх ланок фінансової системи, їх взаєморозрахунків між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів.

У фінансово-правовій літературі наводиться загальне визначення фінансових відносин, згідно з яким вони виникають тільки в сфері фінансової діяльності держави і пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів, тобто вони завжди мають грошовий характер [9, с. 44]. Крім того, під фінансовими відносинами розуміють майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі; фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави; фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів; дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання [11, с. 120].

Слід звернути увагу, що фінансові правовідносини є майновими. Якщо останні функціонують в аграрному секторі країни, то належать до предмета галузі аграрного права. Як зазначає В.М. Єрмоленко, таким відносинам властиві свої особливості, відмінні від майнових відносин інших галузей. Вони потребують застосування норм спеціального аграрного законодавства, яке вибираючи загальноправові принципи та методи, доповнює їх через урахування специфіки аграрних відносин, створюючи таким чином особливий комплексний механізм правового регулювання [12, с. 32]. Вказане цілком відноситься і до характеристики аграрних фінансових правовідносин як різновиду аграрних май-

нових. Але, необхідно зауважити, що в аграрно-правовій літературі перша група правовідносин не пов'язується із другою. Так, В.Ю. Уркевич не згадує фінансові правовідносини у групі внутрішніх аграрних майнових правовідносин [13, с. 278–322]. На думку В.М. Єрмоленка, до предмета правового регулювання аграрного права входять всі аграрні майнові відносини з приводу виробництва, присвоєння, розподілу, перерозподілу та споживання сільськогосподарської продукції, а також відносини з формування правового становища їхніх суб'єктів [12, с. 33]. Враховуючи все вищезазначене, можемо констатувати, що вказаний перелік є далеко не повним і має включати також і відносини з оподаткування, кредитування, страхування тощо.

Визначаючи аграрні фінансові правовідносини, доцільно виділити їх особливості, враховуючи ряд наступних обставин. По-перше, слід звернути увагу на особливості галузі сільськогосподарського виробництва, у т.ч., його сезонний характер. Як слушно зазначає А.М. Статівка, ефективність фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в багатьох випадках залежить від природно-кліматичних умов; процес відтворення має тривалий характер, і, як правило, не співпадає з робочим періодом. Значну кількість фінансових показників можна розрахувати тільки в кінці року [14, с. 101]. По-друге, необхідно враховувати особливості у правовому становищі суб'єктів таких правовідносин (сільськогосподарських товаровиробників, Аграрної біржі, Аграрного фонду, Аграрного страхового Пулу тощо), які встановлені аграрним законодавством. По-третє, слід згадати про систему державної фінансової підтримки сільського господарства, що сформувалася на підставі Законів України від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України». По-четверте, вбачається за доцільне відзначити і наявність спеціальних правових механізмів, що забезпечують особливості страхування (Закон України від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою») та кредитування (Закон України від 6 листопада 2012 р. «Про аграрні розписки») суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Таким чином, особливості аграрних фінансових правовідносин проявляються, насамперед, у процесі фінансової діяльності суб'єктів аграрних правовідносин або на рівні першої ланки фінансової системи (згідно з класифікацією, наведеною в Економічній енциклопедії). Що стосується поняття «фінансова діяльність», то для українського законодавства характерним є «вузкий підхід». Згідно з ним, це – діяльність, що призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів підприємства (п. 3 Національного Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013р. № 73). Практично аналогічне визначення міститься і в Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7) Звіт про рух грошових коштів (п. 6). На думку представників економічної науки, фінансова діяльність полягає у виникненні грошових відносин, пов'язаних із неперервним кругообігом коштів у формах витрачання ресурсів, одержання доходів, їх використання, а також з приводу відносин із постачальниками, покупцями продукції, працівниками підприємства, державними органами та ін. [15, с. 493]. Тобто, фактично йдеться про рух коштів між відповідними суб'єктами господарювання. Вказане, на наш погляд, не повно розкриває сутність такого виду діяльності. Зокрема, на думку, А.С. Нестеренко, фінансова діяльність підприємств пов'язана із створенням грошових фондів у результаті розподілу прибутку [7, с. 21–23]. Адже їх функціонування забезпечує суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах, у відповідній майновій базі, яка б дозволила їм здійснювати виробничу діяльність. Окреслюючи коло фінансових відносин, авторка зазначає, що в процесі діяльності підприємств виникають: відносини з бюджетом по сплаті ПДВ, акцизів, інших податків і неподаткових доходів; фінансові відносини з державними позабюджетними фондами по сплаті страхових внесків; фінансові відносини з приводу формування цільових фондів внутрішньогосподарського призначення, зокрема статутного фонду, фонду розвитку виробництва, заохочувальних фондів і т.ін. [7, с. 21–23.]. Таким чином, слід виділити відносини з державним бюджетом (податкові, по сплаті відповідних внесків) і відносини щодо формування відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання. На наш погляд, такий перелік потребує певного доповнення, про що буде зазначено нижче. До того ж, при характеристиці фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників, необхідно не тільки пам'ятати про те, що її мета полягає у створенні фінансових ресурсів для виробничо-господарської діяльності цих осіб, їх конкурентоспроможності, а й, як вже зазначалося вище, для забезпечення соціального розвитку сільських територій.

Узагальнюючи вищезазначене, під аграрними фінансовими правовідносинами пропонується розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного та фінансового

права, які виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів).

В аграрно-правовій літературі не склалося єдиного підходу до визначення аграрних фінансових відносин та їх різновидів. І.І. Каракаш і Т.Є. Харитоновна, вважають, що це фінансово-кредитні відносини щодо звітності фінансово-господарської та кредитно-інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного права [16, с. 17]. В.В. Носік згадує правовідносини у сфері фінансово-кредитної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва [17, с. 28]. О.М. Савельєва окремо виділяє фінансові, кредитні, податкові відносини [18, с. 78]. Польські науковці передбачають у курсі аграрного права розділ, присвячений фінансуванню сільського господарства і формуванню його доходності, який включає: правове регулювання фінансування галузі; її кредитування і субсидування; оподаткування; сільськогосподарське страхування [19, с. 8]. Тим не менш, слід зазначити, що наведені підходи не охоплюють всього різноманіття фінансових відносин, які можуть функціонувати в будь-якому секторі економіки, зокрема і аграрному. На наш погляд, вказаний перелік має бути доповнений правовідносинами фінансового лізингу. Хоча, слід зазначити, що ні у законодавстві, ні у юридичній літературі не склалося єдиного підходу до розуміння сутності лізингу, його місця у системі зобов'язань, а також видів господарської діяльності. Тим не менш, на наш погляд, слід підтримати думку В.В. Янчука, який зазначив, що вказані правовідносини становлять собою форму фінансування капіталовкладень з метою придбання сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, товарів довгострокового використання та наступного надання цих товарів в оренду безпосередньо виробнику сільськогосподарської продукції [20, с. 387].

Висновки. На підставі проведеного дослідження, пропонуємо під аграрними фінансовими правовідносинами розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі та врегульовані нормами аграрного і фінансового права, які виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Крім того, вважаємо за доцільне виділити наступні групи аграрних фінансових правовідносин: щодо формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; розрахункові; кредитні (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові; з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки); інвестиційні.

Список використаних джерел:

1. Семчик В.І. Навчаючись, навчаю. Вибрані праці. До 85 річчя. Київ: Спринт-Сервіс, 2012. С. 97-98.
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 18.10.22).
3. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин. Монографія. Київ: Магістр XXI сторіччя, 2008. 188 с.
4. Карлін М.І. Фінансова система України: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 13.
5. Опарін В. Фінанси. Економічна енциклопедія : у 3 т. / ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. Т. 3: П–Я. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. С. 797.
6. Чмерук Г.Г., Стороженко О.О. Сутність визначення фінансових відносин суб'єктів господарювання. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво, 2018 р., № 5 (104) С. 93–95. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2018/5_2018/15.pdf.
7. Нестеренко А.С. Фінансова система України: правова характеристика та законодавче регулювання: автореф. дис. док. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 38 с.
8. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
9. Фінансове право (За законодавством України): навчальний посібник: за ред. Л.К. Воронової, Д.А. Бекерської. Київ: Вентурі, 1995. 272 с.
10. Орлюк О.П. Фінансова енциклопедія. А-Я / за заг. ред. О.П. Орлюк. Київ: Юрінком Інтер., 2008. 470 с.
11. Нестеренко А.С. Фінансові правовідносини як об'єкт механізму функціонування фінансової системи держави. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (25). Ч. 2. С. 118–121.

12. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. Київ: Монографія. Магістр ХХІ сторіччя, 2005. 304 с.
13. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
14. Статівка А.М. Щодо специфічних ознак фінансових відносин за участю сільськогосподарських підприємств. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27-28 лют. 2015 р. Ужгород, 2014. С. 101.
15. Манів З.О., Луцький І.М. Економіка підприємства. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. С. 493.
16. Аграрне право України. Навчальний посібник за ред. І.І. Каракаша та Т.Є. Харитонової. Одеса, Юридична література, 2017. 436 с.
17. Носік В.В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах: теоретичні аспекти. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.). За ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 28.
18. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері. Монографія. Харків: друкарня Мадрид, 2017. С. 78.
19. Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa unii europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. 370 s.
20. Янчук В.В. Правове регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Аграрне право України. Підручник. За ред. В.З. Янчука. Київ: Видавництво Юрінком Інтер, 2000. С. 373–404.